

KÖLTŐ LÁSZLÓ¹ – VARGA MÁTÉ²Kaposvár és környéke az avar korban és a kora
Árpád-korban³Kaposvár (Hungary) and Its Surroundings in the Avar-age
and in the Early Árpadian-period

Absztrakt

Jelen tanulmányban szeretnénk röviden összefoglalni Kaposvár és környékének avar és korai magyar lelőhelyeit, hogy majd ezen információkkal a későbbiekben tovább tudjunk dolgozni, és választ kaphassunk a felmerülő kérdéseinkre.

Kulcsszavak: avar kor, kora Árpád-kor, temetkezés, települések, őskohászat

Abstract

In our study, we would like to give a brief summary of Kaposvár and in the neighborhood of avar and early Hungarian archaeological sites, and this information later on can keep us working, and answer to receive the arising questions.

Keywords: Avar-age, early Árpadian period, burials, settlements, early iron smelting

¹ A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum nyugalmazott igazgatója; régész, vegyészmérnök, E-mail: koltolaszlo48@gmail.com

² Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, régész, E-mail: vargamate12@gmail.com

³ Felmerülhet a kérdés, hogy miért éppen egy ilyen témájú írással tisztelgünk a 60. életévét betöltő tábornok előtt? Hiszen Padányi Józseffel való közös kapcsolatunk, közös munkánk szinte minden tekintetben Zrínyi-Újvárhoz kötődik. Így illetet volna az ott folyó kutatásokról, eredményekről beszámolni, azonban a korábbi évek kutatásairól már részben más fórumokon beszámoltunk, illetve folyamatban vannak újabb közlemények. Így egy olyan, számunkra aktuálisabb témát választottunk, amiben számos új eredmény is ismert. Reméljük, hogy az ünnepelt ezt is hasonló érdeklődéssel fogja olvasni, mint a kora újkori várak történetét és régészetét. Azért is reméljük ezt, mert az őrtilos feltárások során nem csak műszaki tudását és hadtörténeti tapasztalatait kamatoztatta a leletfelderítésben, hanem a régészet történetének legmagasabb katonai rangú „ásatási munkásaként” az abban való tevételes részvételével is segítette a vár erődítés-rendszerének régészeti feltárását.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

BEVEZETÉS

Somogy megye bővelkedik avar kori leletekben, főleg sírleletekkel és temetőkkal számolhatunk ebből a korszakból, de ismerünk telepeket és vasolvasztó lelőhelyeket is. Ezen korszak emlékéanyagának legutolsó összefoglalása 2002-ben jelent meg (Szentpéteri József által szerkesztett "ADAM"). Azonban az azóta eltelt közel 20 évben is számos, az avar korszakhoz köthető lelet került elő.⁴ A honfoglalás időszakához (10. század) kevesebb lelőhely köthető, azonban a 10–11. század fordulójára, illetve a kora Árpád-kor időszakára már jelentősen több sírlelet és temető keltezhető. Ezen, 10–11. századi lelőhelyek rövid kutatástörténeti összefoglalása nemrégiben jelent meg.⁵ Egyelőre ehhez a korszakhoz legalább 40 darab temető, sír-, szórvány-, illetve kincslelet köthető.⁶ A honfoglalás kori, illetve kora Árpád-kori telepek szisztematikus összegyűjtése még nem történt meg. Az avar korszak és magyar honfoglalás közti, illetve a magyar honfoglalás utáni időszak még mindig számos kérdést vet fel a történészek és régészek számára. Mivel Somogy megyében is számos lelőhely köthető mindegyik időszakhoz, így felvetődik a kérdés, hogy a különböző korszakokban hol találjuk meg a különböző kultúrák településeit és temetkezési helyeit. Ezek milyen viszonyban állnak egymással? Mennyi idő telhetett el egy-egy terület újbóli birtokbavétele között? Mennyire vették figyelembe az új „hódítók” a korábbi települések helyeit? Esetleg élhettek-e egymás mellett? Nem mindegyik kérdésre tudunk jelenleg még válaszolni, így jelen tanulmányban szeretnénk röviden összefoglalni Kaposvár és környékének avar és korai magyar lelőhelyeit, hogy majd ezen információkkal a későbbiekben tovább tudjunk dolgozni, és esetleg választ kaphassunk a felmerülő kérdéseinkre. Az általunk vizsgált terület utolsó régészeti szempontú komplex feldolgozása Bakay Kornél tollából született,⁷ azonban azóta eltelt közel fél évszázad, megsokszorozódott a lelőhelyek és információk száma, így már aktuális egy új összefoglalás.

⁴ Többek között avar temető került elő Balatonendrédén, Gamáson, Mernyén és Kaposváron is, utóbbi területén több is.

⁵ Hegyi Borbála – Varga Máté: Somogy megye 10–11. századi temetőinek és sírleleteinek kutatása a kezdetektől napjainkig. *Magyar Régészet Online*, 2015 tél 1–8.

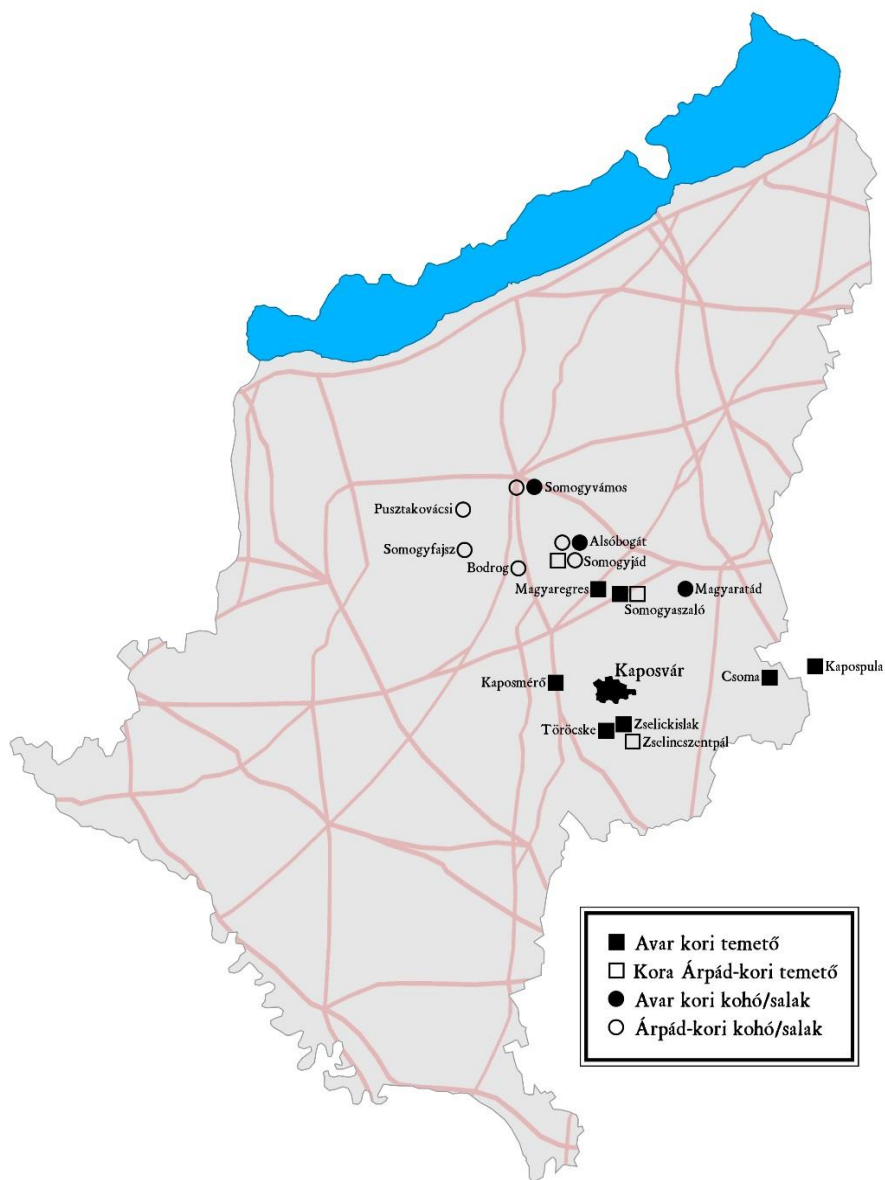
⁶ A bizonytalan, és egyelőre nem ellenőrzött lelőhelyekkel ez a szám jelentősen nőni fog.

⁷ Bakay Kornél: Kaposvár földjének őstörténete a legrégebbi időktől a honfoglalásig. In: Kanyar József (szerk.): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Kaposvár, 1975, 11–62.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.kesz.13

2019. XII. évf. Különszám

1. sz. térkép: Somogy megyei avar kori és kora Árpád-kori régészeti lelőhelyei (Rajz: Balla Krisztián)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

FÖLDRAJZI KÖRNYEZET

„Kaposvár a Zselicből, ebből a mai napig többnyire összefüggő erdős területből nőtt ki. Belső- és Külső-Somogy érintkező vonalán, a Zselic északi szélén, a Kapos folyó partján terül el. Ez a földrajzi helyzet már erős telepítő erőt rejt magában.”⁸

A Zselicség Kaposvár felé eső részén öt vízfolyás torkollik a Kapos folyóba. A Ropolyi-erdőben eredő Berki-patak (középkori nevén Gerzence) a Kecel-hegy lábánál, a Töröcskei-patak a Cser és a Donner városrészek találkozásánál ömlik a Kaposba. A Pölöskei-erdőben eredő Zselic-, vagy ahogy a helyiek hívták sokáig: Hódos-patak, míg a város keleti részén az Ivánfai- és a Nádasdi-patak is növeli a folyó vízhozamát. A város területén észak felől további négy – az előbbieknél kisebb vízhozamú – patak viszi vizét a folyóba, név szerint a Csörge-patak, a Füredi-patak (középkori nevén Papsára, manapság Tüskevári-árok néven is ismert), a Kisgáti-patak (középkori nevén Sárosaszó, napjainkban Fácánosi-ároknek is nevezik), valamint a Deseda-patak (középkori nevén Tarsár).⁹ Már a város határán kívül, de szintén északról ömlik a Kaposba a város nyugati szélén a Jutai-árok (középkori nevén Szárazaszó) és a Hetesi-árok (középkori nevén Rengősár), míg a keleti szélén az Orci-patak. A Kapos közepes méretű folyónak számít, jelenleg szinte minden szakaszán mesterséges mederben fut. A Somogy megyei szakaszon az első nagyobb szabályozásokra 1830–1839 között került sor, majd a 20. században több ízben voltak munkálatok.¹⁰ A vízgyűjtő terület éghajlata szubatlanti, illetve szubkontinentális, a csapadék évi eloszlása egyenletes, ezért alkalmas kapás növények termesztésére. Az aszályosság nem jellemző a Kapos völgyében.¹¹ Az általunk vizsgált terület háromféle talajvidéknek is találkozó pontja. Külső-Somogy talajtakarója többnyire barna erdőtalajok, amelyek jó víznyelő és vízvezető képességűek. A szabályozás előtt a Kapos folyó völgyében és mellékvölgyeiben jellemzőek voltak a berkek, így itt lápos réti talajokat és réti öntéstalajokat találunk.¹² Az egykori földrajzi környezet rekonstruálására alkalmas lehet az első katonai felmérés, amely még a folyószabályozás előtt készült, azonban ez nem elég pontos és a georeferálásban is vannak hibák. Annyi bizonyos, hogy a folyó vízhozama a szabályozások előtt nagyobb lehetett.¹³ Ha a térképre nézünk, azt látjuk, hogy a lelőhelyek viszonylag mesze helyezkednek el a folyótól, illetve a patakoktól, aminek az is az oka, hogy mi a jelenlegi állapotokat tüntetjük fel, és nem látszik az egykori mocsaras rész, a vízfolyások ártere. De a lelőhelyek elhelyezkedése kirajzolja, hogy hol voltak egykor a szárazulatok, ahol meg lehetett telepedni.

⁸ Ladócsy Károly: Kaposvár földrajza. Budapest, 1942.

http://acta.bibl.u-szeged.hu/50161/1/ertekezes_foldrajz_029.pdf (Letöltés: 2019. február 12.)

⁹ Endrődi Lajos: Magyarországi kirándulások. Sport Kiadó, Budapest, 1981, 384.

¹⁰ Lóczy Dénes: A Kapos árterének hidromorfológiai és tájökölógiai értékelése. MTA doktori értekezés, Pécs, 2011, 67–68, 77.

¹¹ Uo. 75–76.

¹² Uo. 79–80.

¹³ Uo. 83, 96.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

A folyó, illetve csatorna völgyében fontos útvonalak vezetnek kelet és nyugat felé. Már a történelmi korokban is fontos közlekedési útvonal lehetett. A régészeti lelőhelyek jelentős része a patakvölgyek mocsaras területeiből kiemelkedő kisebb-nagyobb hátságokon, dombokon található. A rövid természetföldrajzi kitekintésből is látszik, hogy a mai város területe minden korszakban¹⁴ alkalmas volt a megtelepedésre, vonzotta a különböző kultúrák népeit. Azonban nem gondolták ezt mindig így. Kozma Béla 1937-ben még azt írta, hogy a megye nem igazán alkalmas emberi megtelepedésre, aminek két gátló tényezője van: a homok és a víz.¹⁵

AVAR KORI LELŐHELYEK

TEMETŐK

*Kaposvár-Kertészet/Ezüsthárs Lakópark.*¹⁶ Az „Ezüsthárs” lakópark területe a régészeti nyilvántartásban Kaposvár-Városi Kertészet (Kaposvár 59. számú lelőhely) néven szerepel, 1969 óta ismert neolitik (DVK) lelőhely.¹⁷ A lelőhely Kaposvár nyugati szélén, egy, a Kapos folyó egykori mocsaraiból kiemelkedő széles, lapos dombhát második platóján helyezkedik el, a Kaposvárt nagyjából K–Ny-i irányban átszelő 610-es úttól északra. A 6268/12. helyrajzi számú telken, az Árpád-kori temető keleti széle alatt egy késő avar kori temető sírjai kerültek elő.¹⁸ Az eddig feltárt 341 sírból 26 bizonyult avar korinak. Köztük két temetkezés kettős sír volt (434. és 425. sír). Az avar temető elhelyezkedésének érdekessége, hogy a két temető „találkozásánál”, bár az avar sírok egyértelműen mélyebbek, és az Árpád-koriak alatt foglalnak helyet, tájolásuk beleilleszkedik az Árpád-kori sírok K–Ny-i tájolási rendjébe, kelet felé haladva fokozatosan „fordulnak el” ÉNy–DK irányba. Az avar kori sírok jellemző leletei az ovális karikájú, lengő csüngős fülbevalók, esztergált csont, illetve vascsőből készült tűtartók, poncolt díszű bronz karperecek, dinnyemag alakú és többtagú rúdgyöngyök, öntött veretes övgarnitúrák. Ez utóbbiak között különleges, vidékünkön szokatlan formájú csüngővel szerelt veretek is előfordultak (345. sír). A veretes sírok az Árpád-kori temetőtől távolabb eső területen, a 6268/12. helyrajzi számú telek keleti

¹⁴ Természetesen az általunk figyelembe vett időszaknál korábbi, az őskorban, római korban is rengeteg lelőhely ismert a területről.

¹⁵ Kozma Bélát idézi: Bakay: i. m. 11. Ennek a vélekedésnek az egyik oka az lehetett, hogy nagyon kevés régészeti leletet és lelőhelyet ismertek akkor.

¹⁶ Költő László – Bajzik Annamária: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közműberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 18 (2008). 171–224.; Költő László: Kaposvár-Kertészet, Ezüsthárs lakópark. In: Honti et al.: Régészeti feltárások Somogy megyében 2007–2011 között. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 1 (2013). 107–136.

¹⁷ Draveczy Balázs: Jelentés az 1972. március 10-én végzett helyszínelésről. *Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/255*.

¹⁸ Avar sírokról korábban nem volt tudomásunk, pedig valószínű, hogy a házépítéseknel, illetve a közművesítésnél (villany) kerülhettek elő leletek, azonban ha voltak is, nem jelentették be azokat. Így valószínűleg mindenképp egy nagyobb avar kori temetővel számolhatunk a lelőhelyen.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

vége felé kerültek elő. Az Árpád-kori temetővel érintkező részen csupán a nőket temették felékszerezve, gazdag mellékletekkel, a férfi sírok általában melléklet nélküliek voltak, illetve egy-egy vas kés fordult elő bennük. A nők sírjában több esetben volt mellékletként tojás (307., 349., 429. sír). Érdekes a gyöngycsüngős és az S-végű fülbevalók együttes előfordulása.¹⁹ A 305. sírban a váz jobb térdje mellett bronz-pántos fa vödröcske maradványait találtuk. A 402. sírban szokatlanul nagy méretű, hólyagos, többtagú gyöngyök voltak. Az avar kori temetkezések minden esetben koporsósak, a sírok mindkét vége lemélyített, 1–2 esetben sírpítmény megléte valószínűsíthető (a sírgödör sarkaiban, illetve oldalában cölöpnymok – 355. sír). A koporsók általában ácsoltak voltak, egy esetben találtunk koporsóvasalásokat (374. sír). Ez utóbbi sír formája eddig párhuzam nélkül áll, „álpadmalyos”, ugyanis a sírgödör mindkét hosszanti oldalában (a bal oldaliban szélesebb) padmalyt alakítottak ki, azonban annak mérete nem volt elegendő a koporsó befogadására, a koporsót végül is a fő aknában helyezték el. A mély avar kori sírok közül anyagi lehetőségek hiányában csupán azok feltárására került sor, amelyek várhatóan az épülő ház alá kerültek, és ezáltal megsemmisültek-, illetve a későbbi kutatás számára elérhetetlenné váltak volna. A feltárt temetőrész zömmel a 8. századra keltezhető, de a temetkezések nagy valószínűséggel átnyúlnak a 9. századba is.

*Kaposvár-61-es út 26. lelőhely.*²⁰ A 61-es út Kaposvárt elkerülő szakaszán 2000 márciusában rézsűzés közben a 119+150 – 119+200 km szelvényben csontvázakat bolygattak meg. A rézsű földmunkái következtében legfeljebb 5–6 sír pusztulhatott el. A leletmentés első szakaszában a temető nyugati szélén 93 sírt sikerült feltárni, itt É–D-i kiterjedése kb. 50 méter volt. A temetkezések keleti irányban folytatódnak, a leletmentés második szakaszában (2000. június–július) részben sikerült kiterjeszteni a feltárást a temetőnek erre a részére is, így összesen 284 sír feltárására került sor. A sírok általános tájolása NyDNy–KÉK, mélységük változó, általában két végükön lemélyítettek, nagymértékben bolygatottak. A női sírok leletei dinnyemag és folytatott opak üvegyöngyök, egyszerű drótkészerek és filigrános fülbevalók. Különlegesek és egyediek a vascsőből készült tűtartók. A férfi sírok leletanyagában a széles pajzs alakú, áttört indamotívumos, a keskeny pajzs alakú, hármass elosztású övveretek, áttört szőlőfürtös és pikkelymintás, valamint kétlapú lapos indás szíjvégek találhatóak. A veretek között több, vastagon ónozott felületű veret is található. Az egyik övgarnitúra griffes veretei között jobbra néző griffet ábrázoló veretek is voltak (221. sír). Több lovas sír, illetve lótemetkezés is előkerült. A 15 lovas temetkezésből négyet tekinthetünk klasszikus lovastemetkezésnek (amikor az elhunytat és lovát közös sírgödör-

¹⁹ A 429. sírban egymásba fűzve került elő mindkét fülben egy-egy S-végű és gyöngycsüngős fülbevaló-pár, a 437. sírban spirálcsüngős fülbevaló volt S-végű karikával együtt.

²⁰ Költő László: Kaposvár, 61-es út elkerülő szakasz, 26. számú lelőhely. In: Marton Erzsébet – Kisfaludi Júlia (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 1999. Budapest, 2002, 214–215. Az ember-tanhoz lásd: Évinger Sándor – Bernert Zsolt: Kaposvár 61-es út, 26-os lelőhely avar kori temető embertani vizsgálata. In: Penksza Károly – Korsós Zoltán – Pap Ildikó (szerk.): III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói. Budapest, 2003, 295–299.; Évinger Sándor – Bernert Zsolt: Anthropological data of Kaposvár Road 61, Site No. 26. cemetery. *Anthropological Data of Hungarian Historical Populations*, 1/2 (2005). 3–36.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

be temették), a többi esetben az elhunytat és lovát külön sírba tették, a lovakat tulajdonosuk mellé, a déli oldalon temették el. Ezek közül volt egy kettős sír, amikor is az egy sírgödörbe temetett két emberi váz mellett ugyanúgy egy gödörbe temettek el két lovat. A lószerszám díszei félgömbös lemez- és öntött bronz veretek és bronz félgömbös, vas kantárrózsa. A 13. sírból egy széles pengéjű vaslándzsa került elő. A 189. sírban a kantár rozettás veretei ólomból készültek. A páros sírban a férfi övén griffes csüngős veret mellett nagy méretű, áttört, öntött szőlőfürtös díszítésű nagyszíjvég, a női ruha díszei között bronz korong és nagyszíjvég, valamint a csontváz bal lábfejenél fa vödör vas pántjai kerültek elő. A lovakkal bronzlemez veretes kantárt temettek el, a férfihoz tartozó ló mellé lándzsát helyeztek. A lovas sírok a temető déli felében, kisebb csoportokban kerültek elő. Az eddig ismert leletanyagban szokatlan, illetve hiányzó, vasból készült tűtartók tanúsága szerint a temető valószínűleg a 61-es út Kaposvárt elkerülő szakasz 1. számú vagy a 19. számú (Fészterlakpuszta) lelőhelyén előkerült kohótelepe(ke)t „üzemeltető” közösség temetkezési helye lehetett. A sírokat leletanyaguk alapján a 8. század első harmadától indulóan az avar kor végéig keltezhetjük.

Kaposvár-Cser. A város külterületén a Cseri-hegynek nevezett dűlőben özv. Meiszterics Pálné földjén (5980. számú telek), homokbányászaskor 4 sírt bolygattak meg. A Pusztai Rezső és Lipták Pál által végzett leletmentés során még 12 Ny–K-i tájolású avar kori sírt sikerült megmenteni. Jelentősebb leletek a 13. sírban voltak: áttört díszű griffes övveretek, tegez, nyíl, kés stb. A temető nagyobb része még a század elején folytatott homokbányászaskor pusztult el.²¹ A temető pontos helyét az újabb kutatásokkal sem sikerült lokalizálni. A temetőrészletet – pontos kiterjedését nem tudjuk – a 8. században áshatták, és a 9. század első harmadában hagyhatták fel.²²

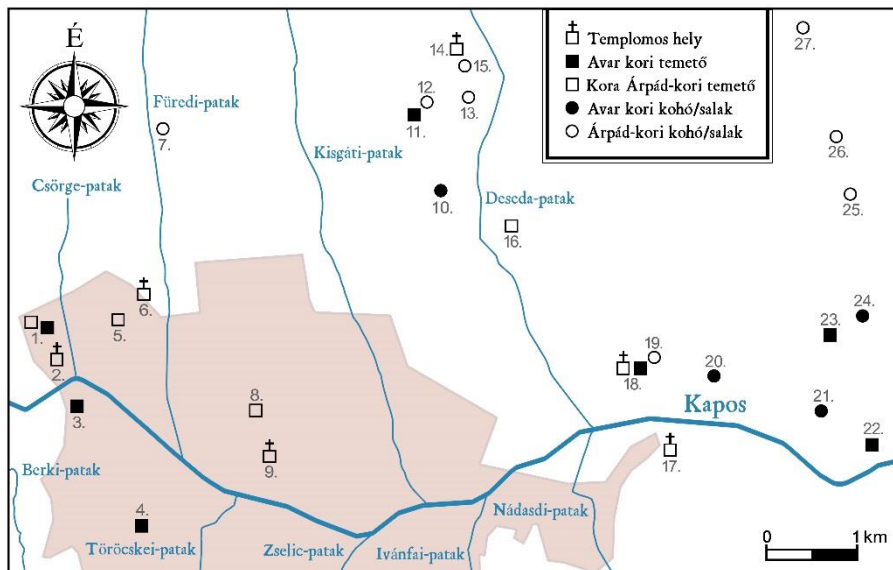
²¹ ADAM 182.; Draveczy Balázs – Sági Károly – Takáts Gyula: A Somogy Megyei Múzeumok régészeti adatai. Somogyi Múzeumok 2. Kaposvár, 1964, 28.

²² Harag Mátyás: A csoma-újtelepi és a kaposvár-cseri késő avar kori temetőrészletek. BA szakdolgozat (PTE). Pécs, 2015. 10–16., 23.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

2. sz. térkép: Kaposvár és környékének avar kori és kora Árpád-kori régészeti lelőhelyei (Rajz: Balla Krisztián)

(1. Kaposvár-Kertészeti; 2. Kecel falu és templom feltételezett helye; 3. Kaposvár-Kecelhegy; 4. Kaposvár-Cser; 5. Kaposvár-Stromfeld A. u. 14.; 6. Papsára falu és templom feltételezett helye; 7. Kaposvár-Füredi-úti-dűlő; 8. Kaposvár-Petőfi S. u. 7.; 9. Omak falu és templom feltételezett helye; 10. Kaposvár-61-es elkerülő út 1. lelőhely; 11. Kaposvár-61-es elkerülő út 26. lelőhely; 12. Kaposvár-Szedres-dűlő; 13. Kaposvár-Zaranyi bekötő; 14. Zarany falu és templom feltételezett helye; 15. Kaposvár-Deseda; 16. Kaposvár-61-es elkerülő út 2. lelőhely; 17. Kaposszentjakab (9. századi település, középkori bencés apátság); 18. Kaposvár-61-es úti templom, templom körüli temető (Apáti falu és templom feltételezett helye); Kaposvár-61-es út, 9. századi temető; 19. Kaposvár-Kisiván-pusztá; 20. Kaposvár-610-es út, gázvezeték; 21. Kaposvár-Szennyvíztelep 2.; 22. Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház (33. sz. lelőhely); 23. Kaposvár-Toponár-Fészterlak-pusztá; 24. Kaposvár-61-es út elkerülő 19. lelőhely (Fészterlak-pusztá); 25–27. Kaposvár-Orci-patak-dűlő 1., 2. 3.)

Kaposvár-Kecelhegy.²³ Kaposváron a 61-es út túskevári felüljárójának építése közben a Kecel-hegyből a töltésbe hordott földben emberi csontokat, edénytöredékeket találtak. A lakossági bejelentés alapján a földmunka helyszínére kiszállva már csak két avar kori sírt sikerült feltárni, az egykori temetőt részben az út töltésébe, részben még évekkel ezelőtt a Kapos töltésébe hordták el, illetve a területen a magántelkek építkezései során elpusztított-

²³ ADAM 182.; Költő László: Kaposvár-Kecel-hegy. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 38 (1985). 64–65.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

ták. A két sír leletei: vascsat, kéttagú, spirális csüngős fülbevalópár, spirális bronzgyűrű, vaskés. A leleteket a 8–9. századra lehet keltezni. A lelőhely a város nyugati szélén, a Kecelhegy északkeleti lábánál, a Kapostól közvetlenül déli irányban található. A lelőhelytől mindössze néhány száz méterre északnyugatra fekszik a kertészeti temető.

*Kaposvár-Toponár-Fészerlak-pusztá.*²⁴ A lelőhely a falu délkeleti határánál, a Kapos folyótól északra és az Orci-pataktól nyugatra található. A lelőhelyen az első sírok 1968-ban kerültek elő gödörásás közben. Szimonova Eugénia több ízben (1970–1971, 1974–1982) összesen 226 sírt tárt fel, melyek tájolása Ny–K.²⁵ A sírok zöme bolygatott volt. Jellegzetes leletanyag: lemezes- és griffes-indás övgarnitúrák, többszörös S-végű karikák, nyakperec, bronz karperecek, korongolt edény, késői szemes- és dinnyemag alakú gyöngyök, vaskések, nyílhegy és lándzsacsúcs. A temetőt az előzetes jelentések alapján a 7. század végétől a 9. századig lehet keltezni.

*Kaposvár-Toponár-40. sz. őrház (33. sz. lelőhely).*²⁶ A lelőhely Kaposvár keleti részén, a Kapos folyótól és a Kaposvár–Dombóvár vasútvonaltól északra, az egykori 40. számú őrháztól északnyugatra helyezkedik el. A sírok homokbányászás és utépítés során kerültek elő. A lelőhelyen az első sírokat Erdélyi István tárta fel, majd Szimonova Eugénia folytatta az ásatásokat. 1968–1970 között összesen 148 sírt tártak fel. A temető egy másik sírcsoportját (55 sírral) Bárdos Edith tárta fel 1975-ben.²⁷ 1981-ben újabb 12 sír került feltárássra.²⁸ A sírok tájolása többnyire NyDNY–KÉK, ami a Bárdos által feltárt részben is hasonló.²⁹

²⁴ Szimonova Eugénia: Kaposvár-Fészerlakpusztá. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 35 (1982). 68–69.; Szimonova Eugénia: Kaposvár-Fészerlakpusztá. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 36 (1983). 62.; Az ADAM adatai (ADAM 182.) hibásak, 176 sír feltárássáról tesz említést, míg az 1982-es ásatási jelentésben összesen 225 sír feltárása szerepel.

²⁵ Szimonova 1981-es jelentésében az szerepel, hogy a korábbi (1980-ig) feltárt 176 sírhoz további hét sírt tárt fel, míg az 1982-es jelentés további 43 sírről (összesen 225!) tesz említést, ami összesítve azonban 226! Az embertanhoz lásd: Évinger Sándor: A Toponár és Fészerlak avar kori temetők népességének paleosztoimatológiai vizsgálata. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 24–25 (2003). 429–448.

²⁶ Szimonova Eugénia közléseiben többnyire toponári temető néven szerepel, legrészletesebb magyar nyelvű közlése, valamint rövid, német nyelvű összefoglalója Szimonova Eugénia: A toponári avar temető. In: Karancz Gábor (szerk.): Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban. Marcali, 1997, 25–52. A Bárdos Edith által feltárt részhez lásd Bárdos Edith: Avar temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 3 (1978). 13–65. Az embertanhoz lásd Évinger Sándor: A Toponár és Fészerlak avar kori temetők népességének paleosztoimatológiai vizsgálata. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 24–25 (2003). 429–448.

²⁷ Összesített temetőterkép nem ismerünk, így a két temetőrészlet viszonyát sem ismerjük pontosabban.

²⁸ Bárdos Edith: Kaposvár, 40-es őrház. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 35 (1982). 68.

²⁹ Bárdos Edith az általa feltárt temetőrész leírásában következetesen K–Ny-i tájolást ír (Bárdos Edith: Avar temető Kaposvár határában. i. m.), holott a figyelmesen tanulmányozott leírásokból, és különösen a 30. sír leírásából, „A sírgödör tájolását s méreteit tekintve beilleszkedik a sírok rendjébe” (uo., 31.), kiderül, hogy a sírok tájolása a Szimonova által feltárt temetőrész sírjainak tájolásával (NyDNY–KÉK, vagy DNY–ÉK) egyezik meg. Sajnos a közölt sírrajzokon nincs észak jel, azonban az 5. kép tanúsága szerint, a sírba helyezett észak jel alapján, egyértelmű a DNY–ÉK vagy NyDNY–KÉK-i tájolás! Az általa ellentétes tájolásúnak leírt sírok fokbeosztása is egyezik a „K–Ny”-inak meghatározott sírok fokbeosztásával (110°). Lásd uo., 29.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

Három lovastemetkezés került elő Szimonova ásatásán, ezek közül a 39. sírban kettő ló feküdt, további kettő lósír ismert Bárdos ásatásából is. A sírok harmada bolygatott volt, míg a Bárdos által feltárt részben a sírok fele. Feltűnően kevés az étel és italáldozat a temetőben. A férfi sírok jellemzői a vaskések, vascsatok, ritkábban találunk bennük csiholókat, illetve teljes, de többnyire hiányos övgarnitúrákat, még kevesebb a fegyverlelet. A női sírokban is találunk öveket késsel, gyöngyöket, S-végű karikákat, fülbevalókat, karpereceket, láncvért darabjait. A temetőt a 8. század végén és a 9. század elején használhatták. A Bárdos által feltárt temetőrészletet korábbra keltezi az ásató, a 8. században és a 9. század elején használhatták.

A kettő temető között Bárdos szerint volt egy másik is, azonban erről nem rendelkezünk több információval.³⁰

*Kaposvár-61-es út.*³¹ A lelőhely a Kapos folyótól északra és a Deseda-pataktól keletre található. A 61-es út építéskor egy nagyobb középkori lelőhelyet bolygattak meg, majd kutattak meg Bárdos Edith vezetésével. Ettől keletre 50 méterre egy kisebb temetőt tártak fel 1979–80-ban, melynek feltárását szintén Bárdos Edith vezette. Összesen 87 darab Ny–K-i tájolású sír került elő. A sírok majdnem fele rendelkezett valamilyen melléklettel. A szegényesnek mondható temetőben a nők és lányok mellett hajkarikákat, fülbevalókat, gyöngyöket, gyűrűket és orsógombokat találtak leggyakrabban. Férfi sírok jellemző melléklete a nagyobb méretű vaskés, amit harci késként is használhattak. A feltáró a temetőt a 9. századra keltezte, így a közelben nem ismerünk csakis a 9. századra keltezhető másik temetőt.

*Kaposvár-Töröcske.*³² A település jelenlegi temetőjéből vastárgy töredékek és bronz lószerszámveret került a kaposvári múzeumba. A lelőhely Kaposvár határának déli szélén, a töröcskei városrész északi szélénél található, ott, ahol a kaposvári kórház régi sertéshizlaldája, illetve újabban épült pszichiátriai részlege található. A leleteket a 8–9. századra lehet keltezni. A 2004-ben végzett terepbejárás során zömében késő Árpád-kori leletek kerültek csak elő.

Zselickislak/Töröcske. 1912-ben egy préselőminta került innen a keszthelyi múzeumba Zselickislak megjelöléssel, melyet a késő avar korszakra lehet keltezni.³³ 1969-ben Maráz Borbála 5 sírt tárt fel Töröcske és Zselickislak között, 1977-ben újabb egy sír és belőle származó vaslándzsa került elő innen. A leleteket a 8. század második felére, 9. század elejére lehet keltezni. 1971-ben egy sárga színű, kiöntőcsöves edény került be a kaposvári múzeumba, valószínűleg szintén ebből a temetőből.³⁴

³⁰ Bárdos Edith: IX. századi temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 7 (1985). 11. és 3. lj.

³¹ Uo.

³² Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/43830> (Letöltve: 2019. február 9.)

³³ Kiss Gábor: Avar kori préselőminta Zselickislakról. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 24–25 (2003). 295–319.

³⁴ ADAM 435. (A lelőhely nem Zselickislak, hanem Kaposvár közigazgatási területén fekszik, pontos helyét egyelőre sajnos nem sikerült azonosítani.) RRM RA IV/69/2-3. A lelőhely nem szerepel a közhi-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

*Kaposmérő-Agyagbánya.*³⁵ Kaposmérő település északnyugati részén, a vasúttól déli, a Cingetői-pataktól keleti irányban található a lelőhely, az egykori téglagyár területén. Az agyagbányászás miatt bolygatott területen több ízben (1985, 1988, 1989, 1990) történt régészeti feltárás/leletmentés elsősorban Bárdos Edith, másodsorban Költő László, Magyar Kálmán, Honti Szilvia és Németh Péter Gergely vezetésével. Összesen 260 darab É–D-i tájolású sír került feltárássra, azonban minimum 200 sírt tönkre tettek a munkagépek. Egy lovas sírt tártak fel, azonban többet elpusztítottak. Az elhunytak körülbelül háromnegyede mellé temettek valamilyen sírmellékletet, azonban nagy mértékű volt a korabeli sírrablás is. A temetőben magas az edénymellékletes sírok száma, 100 sírban kerámia volt, míg további ötben favödörre utaló nyomok kerültek elő. A férfi sírok általában szegényesebbek, de néhányban előfordul fegyver, illetve a rangosabbakat részleges vagy teljes övgarnitúrával temették el. A női és gyereksírok gazdagabbak, találunk bennük fülbevalókat, gyöngysorokat, karpereceket, gyűrűket, tűtartókat, orsógombokat. Bár a temető még nincs teljesen feldolgozva, az eddigi kutatások alapján használatát a 8. századra és a 9. század elejére tehetjük. A temető közelében avar kori településnyomokat nem ismerünk.

*Somogyaszaló.*³⁶ A Kossuth Lajos u. 92–100. néven nyilvántartott lelőhely a település központjában, a 67-es számú főúttól – ami egyben a falu fő utcája is – keletre található. A 96. számú telken, megelőző feltárás keretében Bárdos Edith 1982-ben 13 sírt tárt fel, melyek mindegyike rabolt volt. Korábban a közelében lovastemetkezést is találtak, így biztosan egy nagyobb temető található a területen. A férfisírokból vaskéseket és bronz övdíszeket ismerünk. A női sírok gazdagabbak, gyöngyök, fülbevalók és karperec ismert. A temetőrészletet a 8. századra lehet keltezni. A sírok között késő középkori, 14–15. századi objektumok kerültek elő.

*Magyaregres.*³⁷ A település területéről több időpontban is kerültek elő leletek, feltehetően egy temetőből. 1879-ben lándzsahegy és két nyílcsúcs, 1908-ban több sír látott napvilágot. 1963-ban Kovács József három darab Ny–K-i tájolású Keszthely-kultúras sírt tárt fel. Vaskés, Keszthely-kultúras karperecek, fülbevalók kerültek elő a sírokból. A temetőt a 7–8. századra lehet keltezni.

*Csoma.*³⁸ A temető a település északi részén, a Csomáról Göllére vezető földút mellett, az Ady Endre utca keleti házsorai és kertjei alatt húzódik. A temetőt 1956-ban bolygatták meg házépítés és agyagbányászás során, majd ezután Pusztai Rezső végzett leletmentést, aki – két sírcsoportban, egymástól 55 méterre – összesen 15 darab É–D-i és ÉNY-

teles lelőhely adatbázisban és a lelőhelyterképen sem, de a múzeum adattárában – a töröcskei mapában – lévő vázlatrajz szerint Zselickislak és Töröcske között, valószínűleg pont a két település határán található a temető. Ugyanezen temetőt említik Zselickislaknál is: RRM RA IV/75/9.

³⁵ A temető kutatástörténetéhez és a temetkezési szokásokhoz lásd Varga Máté: A kaposmérői késő avar kori temető temetkezési szokásai. In: S. Perémi Ágota (szerk.): Hadak Útján. Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XXIII. konferenciakötete. Veszprém, 2016, 161–177.

³⁶ ADAM 323.

³⁷ ADAM 231.; Draveczy – Sági – Takáts: i. m. 34.

³⁸ A temető részletes feldolgozását lásd Harag Mátyás: A csoma-újtelepi késő avar kori temetőrészlet. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 4 (2016). 167–180.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

DK-i tájolású sírt tárt fel. A feltárt két temetőrészletről nem lehet biztosan tudni, hogy összetartozik-e. A rabolatlan sírok mellékletei között fülbevalókat, gyöngyöket, övviselőt részeit, vaskéseket és kerámiákat találunk. A temetőt a feltárt leletek alapján a 8. század első fele és a 8–9. század fordulója között használhatták. A temető közelében avar kori településnyomokat nem ismerünk.

Kapospula. 1904-ben alapásás közben 4 sír került elő, melyekben nyaklánc, arany fülbevaló pár és gyöngyök voltak. 1928-ig újabb 22 sír került feltárára, melynek során fegyverek és ékszerek kerültek elő, majd 1959-ban Dienes István folytatott itt leletmentést.³⁹ A 11 sír anyagát feldolgozó Garam Éva az előkerült leleteket a 9. század elejére keltezte.⁴⁰

További bizonytalan adataink vannak avar, illetve népvándorlás kori (vagy honfoglalás kori) sírokról Attaláról és Nagyberki-Szalacsckáról is.⁴¹

TELEPEK/KOHÓK

A módszeres bejárások és a későbbi nagyberuházásokhoz köthető hatástanulmányok és ásatások összesen 125 olyan lelőhelyet derítettek fel a megyében, amelyen valamilyen avar kori, illetve 10–11. századi (esetleg középkori) vasművességhez köthető tevékenység nyomait (salakok, fűvóka- és mellfalazat töredékek stb.) lehetett rögzíteni. A 125 lelőhelyből 20-at lehetett az avar kor különböző szakaszaira datálni. Leletmentés, illetve ásatás ezek közül 12 lelőhelyen folyt. A 20 lelőhelyből 14 esetben állítható biztosan, hogy ott kohósítás is folyt, ugyanis ennyi helyen kerültek elő kohó, vagy kohók maradványai is a salakok mellett. Kaposvár közigazgatási területén, vagy Kaposvár közelében 8 ilyen jellegű lelőhely található, melyek közül 4 helyszínen folyt feltárási, és 3 helyen biztosan végeztek kohósítást is.⁴² A feltárt avar kori kohótelepek közül néhány fontosabbról teszünk említést.

*Kaposvár-61-es út elkerülő 19. lelőhely (Fészerlak-pusztá).*⁴³ 2001. június 8. és szeptember 27. között egy nagy kiterjedésű avar kori iparrégészeti lelőhelyet, egy kohótelep részletét tárta fel Gallina Zsolt Kaposvár-Fészerlakon, Kaposvártól 5–6 kilométerre keletre. A lelőhely kb. 110 000 m² kiterjedésű, amely egy nagyobb dombhát délkeleti lejtőjén, az Orci-pataktól 600–800 méterre nyugatra, a Kapos folyótól 1000–1200 méterre északra található. A nagy méretű kohótelep közepén áthaladó sávban (az épülő 61-es elkerülő út

³⁹ ADAM 181. A település 1974 óta Tolna megyéhez tartozik. A Miniszterelnökség központi közhiteles hatósági nyilvántartásában egy olyan lelőhely (Kapospula, Sudár-kút) szerepel, ahol terepbejárás során népvándorlás kori leletek kerültek elő. (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/19290> (Letöltve: 2019. február 9.)) Avar kori lelőhely a központi nyilvántartásban nem szerepel.

⁴⁰ Garam Éva: Későavar sírok Kapospuláról. *Folia Archaeologica*, 22 (1971). 102.

⁴¹ Bakay: i. m. 43–45.

⁴² A vaskohászati lelőhelyek katalógusának összeállítása az „Avar kori vasművesség az interdiszciplináris kutatások tükrében” című NKFI (OTKA K) projekt keretei között a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával történt 2018-ban. (NKFIH K 116396 nyilvántartási számú támogatási szerződés, illetve kutatási program).

⁴³ Gallina Zsolt: Avar kori kohótelep Kaposvár-Fészerlakon (Előzetes jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es számú főút 19. lelőhelyének feltárájáról) *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 15 (2002). 75–86.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

nyomvonalán), mintegy 17 500 m²-en összesen 425 objektum feltárására került sor. Ez a lelőhely területének csak közel 15%-a lehet, azonban a feltárás mégis reprezentatív adat-sort eredményezett, bár az objektumok jelentős része az intenzív földművelés (mélyszántás, talajlazítás, öntöző csatornák) miatt erősen lepusztult. A lelőhelyen a vas feldolgozásának csaknem minden fázisával kapcsolatos emlék/objektum előkerült a kovácsműhely kivételével, melynek egyértelmű nyomait nem sikerült megállapítani. A lelőhely igazi kuriózumai a kutak, víznyerő helyek, amelyek több típusba sorolhatók. Famaradvány nélküliek: viszonylag kis alapterületű, négyszögletes; viszonylag kis alapterületű, kerek alaprajzú; nagy méretű, kopolyaszerű. Fa szerkezetűek: nagy méretű (4,5–5 méter átmérőjű), kerek alaprajzú gödörben, mintegy 4 méteres mélységtől négyszögletes alaprajzú, teljesen ép faszerkezettel. Sarkain hasáb alakú cölöpök helyezkedtek el, függőleges hornyolataiba élére állított deszkákat csapoltak. A kút belését vízszintesen elfektetett, gyökeres farönkökre állították, hogy ne süllyedjen el. A legjelentősebb és technikailag legösszetettebb szerkezettel bíró kút bélelését egy 80–90 centiméter átmérőjű, belül üreges, kör keresztmetszetű rönkfa alkotta, négy oldalán 1–1 befolyó-nyílással. Ezt a belső bélelést négy, hasáb alakú cölöp vette körül, melyek közeit deszkákkal töltötték ki, és kívülről több fakaróval is megtámasztották. A bélelést a süllyedés megakadályozására vízszintesen elhelyezett fa deszkákra állították. Az objektumokból sok mellfalazat, számos különböző típusú fúvócső, kevés kerámia, egy bronz stylus tű, két bronz karperec, több vastárgy és vasszerszám is előkerült. A kohó- és fúvótípusok, a kerámia és egyéb tárgyak alapján viszonylag hosszabb időszakra, a 7–8. századtól a 9. századig datálhatjuk a kohótelepet.⁴⁴

*Magyaratád (Kéri-határi dűlő; Peressűrű).*⁴⁵ A lelőhelyen Gömri János 2000-ben végzett feltárást. A hosszan elnyúló salakmező az avar kori kohótelepekre emlékeztet. A salaklelőhely déli szélén egy 280x350 centiméter alapterületű (2. periódusában) kőkemencés házmaradványt tártak fel, amely a tarjánpusztai avar kohásztelep egyik földbe mélyített házához hasonlít. A gócbokban található felszíni salaksűrűsödések között több szabálytalan formájú gödröt tártak fel, köztük egy kohómaradványt, amely a mai felszíntől 20 centiméter mélységben bukkant elő. A kemence fala – ahol legmagasabb – 25 centiméter magasságban maradt meg, de itt még földbe mélyített volt. Tehát az itteni kohók a tarjánpusztai és zamárdi lelőhelyeken megismert „avar típus”-hoz tartoznak, amelyeknek csak egy része emelkedett a föld felszíne fölé. Az ásató az általa kidolgozott kohótípológia alapján, az avar-onogur periódusra keltezte a magyaratádi vasolvasztást, tehát az avar korszak második felére, de feltehetően nem a 9. századba átnyúlóan. A C¹⁴ és archaeomágneses kor meghatározások alapján a kohótelep a 7. század folyamán működhetett.

⁴⁴ Az előzetes közlemény (Gallina: i. m.) még a 9. századra datálja, azonban az újabb feldolgozásban már a 7–8. századtól a 9. századig valószínűsíti a kohótelep működését. („Avar kori vasművesség az interdiszciplináris kutatások tükrében” című NKFI [OTKA K] projekt. NKFIH K 116396 nyilvántartási számú támogatási szerződés, illetve kutatási program.)

⁴⁵ Gömri János: Magyaratád, Kéri-határi dűlő (Peressűrű), Vas salak-lelőhely. In: Marton Erzsébet – Kisfaludi Júlia (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 1999. Budapest, 2002, 220–221.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

A fentebb részletesen bemutatott lelőhelyeken kívül még kohómaradvány, illetve salak ismert Kaposvár-61-es út elkerülő 1. és Kaposvár-Szennyvíztelep 2. lelőhelyekről, illetve Alsóbogát-Csalános I. és Somogyvamos-Kenderföldek lelőhelyekről. A Kaposvár-Töröcske, Kaposvár-Egresi út és Somogygeszti-Felsőberecska lelőhelyeken talált salakokról ásatás hiányában nem dönthető el egyértelműen, hogy avar koriak vagy Árpád-koriak.

HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI LELŐHELYEK

TEMETŐK

*Kaposvár-Kertészet/Ezüsthárs-Lakópark.*⁴⁶ Az 1970-es évek óta ismert őskori településjelenségektől⁴⁷ északra az úgynevezett „Ezüsthárs” lakótelep telekkialakítása, közművesítése során Árpád-kori temető került elő. A közművek által bolygatott területek feltárására 2005-ben, az ekkor fel nem tárt temetőrész feltárására pedig a kialakított építési telkek beépítésének kezdetekor, 2010-ben, illetve 2011–2012-ben került sor. 2010-ben a 6268/11. és 26. helyrajzi számú telkeken, 2011–2012-ben a 6268/12. helyrajzi számú telken folyt feltárás. Ezzel sikerült meghatározni a temető DNY-i és ÉK-i sarkát, valamint az É–D-i kiterjedését.⁴⁸ Az összesen előkerült 341 sírból 313 volt Árpád-kori, köztük egy ketős sír (279.) és két meghatározhatatlan korú állat (kutya)-temetkezés volt. A feltárt sírok közül összesen 152 volt melléklet nélküli. A temető területén szórványos (két gödör által képviselt) rézkori, valamint kevés római kori településnyom is előkerült. Az Árpád-kori temető viszonylag gazdag leletanyagát általában a szokványos S-végű fülbevalók, fonott ezüstgyűrűk, üveggyöngyök, balták és rombusz alakú nyílhegyek jelentik.⁴⁹ Némelyik sírban több gyűrű is előkerült, gyakori volt a két gyűrű viselése. Ezeken kívül több archaikus vonás is jelentkezett (csüngős ingnyak veretek, stilizált állatfejes bronz karperec). A 252. sírban sodrott nyakperec, stilizált állatfejes karperec, gyűrű és S-végű karika mellett 5 darab ónozott bronzból készült csüngős és egy darab csüngő nélküli ingnyak veret került elő. Hasonló díszek voltak a 329. és a 418. sírban (előbbiben a koponya jobb oldalán egy nyílcsúcs is volt). A 379. sírban csüngős ingnyak veret csüngő tagja volt ezüsthóliás hordó alakú gyöngyökkel nyakláncban. A 381. sírban kis méretű vastag S-végű karikákból (9 darab) álló fejként volt, hóliás gyöngyökből álló nyaklánc kíséretében. Szokatlan összeállítású a 334. sírban talált, 5 darab lunulából, 2 db bronz csörgőből és ezüsthóliás apró gyöngyök-

⁴⁶ Költő – Bajzik: i. m.

⁴⁷ Ecsedy István: Ásatási napló Kaposvár-Mátyás u. lelőhelyen 1972. szeptember hónapban végzett szondázó ásatásról. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/260/b; Ecsedy István: Beszámoló a Kaposvár-Mátyás u. – Somogy Megyei Tanács Dísznövénytermesztő telepén végzett szondázó ásatás eredményeiről. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/260/a; Bárdos Edith: Jelentés a Kaposvár határában, a kaposmérői Latinka MgTsz. területén végzett leletmentésről. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/980/b.

⁴⁸ Költő László: Kaposvár-Kertészet, Ezüsthárs lakópark. In: Honti et al.: Régészeti feltárások Somogy megyében 2007–2011 között. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 1 (2013). 107–136.

⁴⁹ A lelőhely kutatástörténetéhez és a temető részletesebb elemzéséhez lásd Költő – Bajzik: i. m.; Költő: Kaposvár-Kertészet, Ezüsthárs lakópark. i. m.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

ből összeállított nyakék. A 287. sírban egy-egy pár arany, és aranyozott ezüst S-végű karika, ezüstgyűrű és egy rossz megtartású, egyelőre meghatározhatatlan, kisméretű, ezüst pénzérme volt. Halotti obulus adás szokását összesen kilenc esetben lehetett megfigyelni (68., 83., 162., 184., 190., 286., 337., 365., 399. sírok), ezen kívül egy sírban került elő római kori érme.⁵⁰ Az Árpád-kori érmék közül 3 darab I. (Szent) István, 1 darab Péter, 4 darab Béla herceg, 2 darab pedig I. András ezüst denárja.⁵¹ Ezekon kívül előkerült még két darab rossz megtartású – talán Stephanus Rex – érem is. A pénzérmék sírbeli helyzete változó, a klasszikusnak tekinthető szájbahelyezésen kívül (68., 184. sír), jobb lapocka és a has tájékán is előfordult. A pénz mellékletes sírok a temető DK-i negyedében, középtájon kerültek elő. A sírok viszonylag sekélyen feküdtek, a vázakat a korábbi talajművelés erősen roncsolta, valamint az egyébként is agyagos, agresszív talajba juttatott vegyszerek hatása következtében a csontok jelentős része felszívódott. Sok esetben a sírok alakja is csak nehezen volt egyértelműen megállapítható, többségükben csak következtetni lehetett a sírfomára. Ahol ez lehetséges volt, általában téglalap alakú, néhány esetben lekerekített sarkú téglalap alakú gödörformát lehetett megfigyelni. A vázak tájolása általánosságban kis eltéréssel Ny–K. Két eltérő tájolású (egy esetben D–É, egy esetben É–D), és egy rendellenes testhelyzetű váz (58. sír) volt a temetőben. Utóbbit ellentétes tájolással (K–Ny) és hasra fektetve, gúzsba kötve temették el. Koporsó nyomait nem lehetett megfigyelni, néhány esetben viszont a csontváz helyzete arra utalt, hogy az elhunytat valamibe betekerve helyezhették sírba. A vázak háton fekvő, nyújtott helyzetűek voltak, egy-egy esetben lehetett megfigyelni kissé zsugorított helyzetű (jobb oldali), valamint ún. „béka” helyzetű fektetést. Legáltalánosabb a testtel párhuzamosan elhelyezett kartartás volt. Az ettől eltérő esetekben az alkarokat általában könyökben különböző mértékben behajlították, néhány esetben mindkét kar a vállhoz, illetve a mellkason keresztben az áll alá volt behajlítva. Ezt az Árpád-kori temetőt archaikus vonásai, a benne előkerült leletek alapján Kaposvár közigazgatási területén előkerült legkorábbi ilyen korú temetőnek tarthatjuk.

*Kaposvár-61-es elkerülő út 2. lelőhely.*⁵² A lelőhely Toponártól délnyugatra, a Desedapataktól keleti irányban található. 1999–2001 között útépítést megelőző feltárás során Bárdos Edith és Gallina Zsolt vezetésével a több korszakú lelőhelyen összesen 3258 objektumot tártak fel. A domb délnyugati lejtőjén egy 197 síros Ny–K-i tájolású, soros elrendezésű, kora Árpád-kori temető teljes feltárása történt meg. A sírok nagyjából fele tartalmazott valamilyen mellékletet, többnyire S-végű karikát. Emellett még főleg gyűrűket és gyöngyöket találunk a sírmellékletek között. A halotti obulusok (18 sírban) alapján a temető

⁵⁰ A 205. sír a rendellenes (É–D) tájolású 226. sír fölött helyezkedett el. Elképzelhető, hogy II. Constantius bronz pénze ennek a sírnak a betöltéséből kerülhetett a temetkezési rendezhez igazodó későbbi sírba. Az érme pontos meghatározásáért Torbágyi Melindának tartozunk köszönettel.

⁵¹ A 337. sírban két érem, I. István és I. András ezüst denárja volt együtt.

⁵² A feltárás előzetes jelentése: Bárdos Edith – Varga Máté: Jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es számú főút 2. lelőhelyén végzett feltárásról. *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei*, 3 (2014). 175–184. Az embertanhoz lásd Németh Csilla Emese – Bernert Zsolt – Gallina Zsolt – Varga Máté – Pap Ildikó – Hajdu Tamás: Kaposvár 61-es út 2. lelőhely Árpád-kori embertani anyagának paleopatológiai vizsgálata. *Anthropológiai Közlemények*, 56 (2015). 61–90.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

használati ideje a 11. század első harmada és az 1080-as évek között lehetett, de legkésőbb a 11. század végén felhagyták. A lelőhelyen Árpád-kori településnyomok nem, csak a középkor későbbi időszakából kerültek elő objektumok és leletek. A lelőhely közelében több Árpád-kori településnyomot is ismerünk.

*Kaposvár-Petőfi S. u. 7.*⁵³ A lelőhely Kaposvár közvetlen belvárosától északra található, a Petőfi utca keleti oldalán. Draveczy Balázs 1964-ben 4 sírt tárt fel a helyszínen, azonban ásatási dokumentáció hiányában nem sokat tudunk a feltárásról. Két sír semmilyen melléklettel nem rendelkezett, a harmadikban bronz kereszt, a negyedikben egy fül nélküli agyagkorsó volt.

*Kaposvár-Stromfeld A. u. 14.*⁵⁴ A lelőhely Kaposvár nyugati részén található. 1966-ban Imre József pince ásásakor és kerti munkák során két sírra bukkant. Régészeti feltárás nem, csak helyszíni szemle történt a területen. Az egyik sírban három darab S-végű karika, bronz karperec és két darab bronz gyűrű volt, míg a másik nem tartalmazott mellékletet.

*Zselicszentpál.*⁵⁵ A településen két darab arany S-végű karikát találtak, ami rangosabb temetkezésre utalhat, azonban a két tárgy a második világháború alatt elveszett.

Zselickislak. A zselickislaki sír 1912-ben került elő, azonban ásatás nem történt a területen. A leleteket Darnay Kálmán szerezte meg, aki megmutatta őket Hampel Józsefnek, amiket ő közölt is. A lovastemetkezés felső részét szántották el, a többi még feltehetően a földben van. Két darab rozettás veret, egy egyenes talpú kengyel és egy oldalpálcás zbla töredéke került elő.⁵⁶

Somogyaszaló. A Kossuth Lajos u. 63–67. néven nyilvántartott lelőhely a település központjában, a 67-es számú főúttól – ami egyben a falu fő utcája is – nyugatra található. Erdélyi István a 65-ös számú ház kertjében végzett leletmentést 1966-ban, és tárt fel 13 darab, Ny–K-i tájolású sírt, de a temető ennél biztosan nagyobb volt. A sírok mellékletei között voltak ezüst S-végű karikák, lunula, gyűrű és szív alakú veret is. Erdélyi István a 10. század végére, míg Bakay Kornél a 11. századra keltezte a temetőrészletet.⁵⁷ Érdekesség, hogy a lelőhelytől mindössze 200–300 méterre délkeletre található a fentebb már ismertett avar kori temető.⁵⁸ A korszakunkba sorolható másik lelőhely Somogyaszaló és Mernye között, az Orci-patak mentén, annak nyugati oldalán található. A lelőhely tévesen került be Mernye-Nagy-árok, Nagy-ároktól északra néven a nyilvántartásba, mert valójában So-

⁵³ Hegyi – Varga: i. m. 3.; Bakay: i. m. 54–56. RRM RA IV/1/164. A leletek nincsenek meg, így azokat nem tudjuk részletesebben elemezni és keltezni, de a lelőhely az előkerülésekor úgy szerepelt, mint „honfoglalás kori” temető.

⁵⁴ Hegyi – Varga: i. m. 3.; Bakay: i. m. 56, 46. kép; RRM RA IV/1/337/a.

⁵⁵ Hegyi – Varga: i. m. 2.; Bakay: i. m. 56.

⁵⁶ Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907., 151 és 39. tábla 1–4.

⁵⁷ Hegyi – Varga: i. m. 3.; Erdélyi István: Somogyaszaló, Kossuth u. 65. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 20 (1967). 67.; Bakay Kornél: Feltárul a múlt? Budapest, 1989, 20. tábla 7–14.

⁵⁸ Nem tudni pontosan honnan, de ismerünk két kengyelt és nyílcsúcsokat is, amit néhányan ehhez a lelőhelyhez kötnek. Azonban valószínűbb, hogy ezek a leletek a közelben talált avar lovassírhoz köthetőek, ami 1961-ben került elő.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

mogyszalóhoz tartozik. A lelőhelyen szennyvízvezeték fektetése miatt végeztek régészeti szakfelügyeletet, majd ásást 2008-ban Skriba Péter vezetésével. A feltárás során 3 csontvázas sír került elő, melyek közül kettő tájolása DNy–ÉK volt, míg a harmadik ellentétes (K–Ny) tájolású. A három sír közül csak egyben volt melléklet: ezüstgyűrű, ezüstlemez és két darab hajkarika. Sírokat már a 2006-ban húzott szennyvízárók ásása során is bolygathattak meg, így egy nagyobb, kora Árpád-kori temető található a lelőhelyen.⁵⁹

*Somogyjád.*⁶⁰ Somogyjád-Gépállomás/Alkotmány Tsz. lelőhely a település déli részén az egykori tsz., majd lóversenypálya területén található, a múttól nyugati irányban. Bárdos Edith végzett leletmentést 1989-ben. A 12 darab, Ny–K-i tájolású sír három sírsorban helyezkedett el. A síroknál korabeli sírbolygatás nyomát lehetett megfigyelni. A 12 sír közül mindössze háromban volt melléklet, egyben egy darab bronz karperec és ezüst gyűrű, egyben vas nyílhegy, míg a leggazdagabb, 4. számú sírban csiholó, kovakő, íjmerevítő csontlemezek, vaskés és két darab nyílcsúcs volt. Az előkerült sírokat talán a 10. század második felére keltezhetjük.

TELEPEK/KOHÓK

A megyében felderített 125 kohászati lelőhelyből 105-öt lehetett a 10–11. századra vagy a korai Árpád-korra, illetve (többségüket) a késői Árpád-korra és a középkorra keltezni. Közülük 51 található Kaposvár közigazgatási határán belül vagy Kaposvár közelében. Ezek többsége is inkább Árpád-, illetve középkori lehet. Legfontosabbak közülük az alábbiak, melyek közül Somogyfajszon sikerült a feltárt kohótelep egy részét in situ bemutatni. Ezek mellett Kaposvár környékén még Árpád-kori kohót/salakot ismerünk Alsóbogátról, Pusztakovácsiról és Somogyjáról is. Árpád-kori településnyomokat a mai Kaposvár közigazgatási területén nagyjából 80 lelőhelyen ismerünk, azonban jelen tanulmányban ezeket nem tudjuk bemutatni.

*Somogyfajsz.*⁶¹ A somogyfajszai honfoglalás kori vaskohászati műhely az első olyan lelőhely Somogy megyében, amelyik a honfoglalás kori vasművesség célirányos, tudatos kutatásának eredményeként látott napvilágot 1988 tavaszán. A Gömöri János által vezetett, a DUNAFERR Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány és az OTKA által támogatott feltárás eredményeként 1995-ben fejeződött be a műhely, s benne 21 kohó feltárása.

⁵⁹ Hegyi – Varga: i. m. 5.; Skriba Péter: Egy Árpád-kori köznépi temető sírjai. In: Skriba Péter et al.: Késő rézkori település, középső bronzkori hamvasztásos sír és Árpád-kori temetőrészlet Mernye határában. in: Kvassay Judit (szerk.): Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól. Budapest, 2010, 249–342.

⁶⁰ Hegyi – Varga: i. m. 3., 2. kép; Bárdos Edith: Somogyjád-Gépállomás. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 43 (1991). 41.

⁶¹ Gömöri János: Somogyfajsz, 1. számú ívatató. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 42 (1991). 63–64.; Gömöri János: 10. századi vasolvasztó műhely Somogyfajszon. *Bányászati és Kohászati Lapok, Kohászat*, 129/7–8 (1996). 270–279.; Gömöri János: Preliminary Report on the Excavations of 10th Century AD Iron Smelting Workshops at Somogyfajsz and Sopron Potzmann site. in: Gömöri János (szerk.): Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production. Sopron – Somogyfajsz, 1999, 170–191.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

A megyében kezdeményezett helytörténeti terepbejárások, valamint a kohóásatások alapján bizonyossá vált, hogy „Somogyország” területén az avar kortól az Árpád-korig (a 7–12. század között) intenzív vaskohászat folyt. Tehát Somogy megye a Kárpát-medence egyik legfontosabb korai középkori vasipari központjainak egyike volt. Fajsz fejedelem a 10. század közepén alakíthatta ki egyik központját a ma is nevét viselő Somogyfajsz környékén, ahol a fejedelmi udvar és a katonai kíséret számára állíthattak elő buca kemencékben vasat. A vastermelés több évig folyhatott ezen a helyen, mert a korábbi mûhely kemencéinek elhasználódása után a mûhelygödört hasonló méretû mûhellyel bővítették, miközben a korábbi mûhelygödört fokozatosan betemették a második mûhely melléktermékeivel. A mintegy 500 feltárt fúvó alapján a termelés mennyisége 1000 kilogramm, vagyis 1 tonna vas lehetett. Egy fajszihoz hasonló mûhely tehát egy lovas ezred teljes felfegyverzéséhez elég vasat állíthatott elő. A vasolvasztó telep hirtelen elhagyására vallanak a 6. kohó környékén talált vasbucák és a megépített, de nem használt olvasztókemencék. Ezért feltételezhetjük, hogy a fajsz mûhelyt a 950-es években, az augsburgi vereség utáni átszervezések, a fejedelmi hatalom váltása következtében szüntették meg. A mûhely fölött emelt bemutatóhely Európában egyedülálló módon, eredeti helyén őrzi meg a 10. század közepén működött vaskohászati mûhely maradványait.

*Bodrog-Alsó Bú. Temető-dűlő.*⁶² A lelőhely a községtől keletre található, a Pogány-víz (más néven, Malom-árok) keleti oldalát jelentő magas parton terül el. Egy beöblösödés északi partján, a lejtőben találta Stamler Imre 1988. április 4-én azt a vaskohót, amelyet Magyar Kálmán és Gömöri János részben feltárt, és amelyből egy rovásírásos fúvócső is előkerült.⁶³ A feltárás az 1998-as szondázás után 1999. márciusban és októberben folyt. Egy kb. 24x16 méter kiterjedésű mûhelygödörben összesen 42 vasolvasztó kemencét, és két kenyérsütő kemencét tártak fel. Az ásatók 3, vagy 4 mûhelyt, és 15–20 mûhelybővítési periódust állapítottak meg. A legkorábbi rész a mûhelygödör déli részének közepe táján volt, a bővítés kelet, majd észak felé haladt, majd a legkésőbbi periódusban ismét dél felé haladva, az egykori első mûhelyrész nyugati oldalánál bővíthették ki a mûhelyt. A mûhelyt

⁶² Gömöri János: Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 163–218.; Gömöri János – Magyar Kálmán: Az 1999. évi ásatás Bodrog-Alsóbú vasolvasztó mûhelyében, rovásírásos agyagfúvó. Excavation in the iron Smelting Workshop at Bodrog-Alsóbú in 1999. In: Gömöri János (szerk.): *Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production.* Sopron – Somogyfajsz, 1999, 212–225.; Kálmán Magyar, A preliminary Report on the Archeological Research of the 10th. Century Iron-Smelting Site in Bodrog-bú. In: Gömöri János (szerk.): *Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production.* Sopron – Somogyfajsz, 1999, 207–211.; Magyar Kálmán: A Bodrog-alsó-bú-i nemzeti központ régészeti kutatása (1979–1999). *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 115–161.; Stamler Imre: Hatalom és vas. Miért kutatjuk a fejedelmi vaskohászati telepeket Somogyban? *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 229–242.

⁶³ Vékony Gábor: Székely írás legrégebb emléke Bodrog-Alsóbú vaskohászati mûhelyéből (The Oldest Inscription in Sekel Runiform Script). In: Gömöri János (szerk.): *Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production.* Sopron – Somogyfajsz, 1999, 226–229.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

az ásatók a kohótipológia alapján a 10. századra keltezték. Ezt erősítette meg az archeomágneses kormeghatározás is, melynek alapján a bodrogi műhely a 10. században, illetve legkorábban a 10. század elején működhetett.⁶⁴

*Somogyvámos-Gyümölcsény.*⁶⁵ A lelőhely a község határának délkeleti szélén, a Vargabonyi-vízfolyás nyugati partján van. Az 1988-ban a Stamler Imre által felfedezett lelőhelyen Költő László végzett leletmentő ásatást. Az 5x5 méteres szondában 23, a későbbiekben "fajsi típusú"-nak meghatározott kohó maradványa került elő. A régészeti tipológia, az archeomágneses és a C¹⁴-es kormeghatározás alapján a somogyvámosi és a bodrogi műhelyt egyaránt 10. századnak (10. század elejének), a fajsi kohótelepnel kissé korábbi-nak határozhatjuk meg.

ÍROTT FORRÁSOK

Természetesen Kaposvár és környékére az avar korból alig ismerünk forrást. Az Árpád-korból már többet, jóllehet az itt létezett középkori települések többsége elég későn tűnik fel a forrásokban. Azonban elég korán, már egy 1009-re datált oklevélben feltűnik a folyó, a Kapos neve, Kopus alakban.⁶⁶ Két nagy uradalmi központot ismerünk, amik a város jelenlegi területére estek. Az egyik a szentjakabi apátsági birtok, a másik pedig a ropolyi uradalom.⁶⁷ A térség kutatásában jelentős előrelépés volt Timár Péter monográfiája, aki mindedig legteljesebben dolgozta fel az írott forrásokat, és próbálta meg lokalizálni az egyes templomokat, falvakat és azok határait. Az egykor itt fekvő falvak – Papsára, Kecel, Omak, Gelenc, Ivánfalva, Zarany, Keszi, Nádasd – közül egyiket sem említik a 11. században. Leghamarabb a 12. században tűnnek fel az iratokban.⁶⁸ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne lennének korábbi előzményeik a településeknek. Ezek közül néhány települést talán azonosíthatunk is a feljebb felsorolt Árpád-kori temetőkkel. A Kaposvár-Kertészet temető a középkori Kecel falu temetője lehetett, míg a Kaposvár-61-es elkerülő út 2. lelőhelyen feltárt temető talán a középkori Keszi vagy Zarany falu temetője volt. A középkori Apáti falu helyén – Bárdos Edith – feltárt középkori templom és templom körüli

⁶⁴ Márton Péter: Jelentés a Somogy megyében feltárt koraközépkori vasolvasztó műhelyek archeomágneses keltezésének eredményeiről. (Short report on archaeomagnetic dating studies of early Medieval ironsmelting workshops in the county of Somogy, Hungary) *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 227–228.

⁶⁵ Költő, László: The Early Medieval Furnaces of the Somogyvámos-Gyümölcsény sites (Koraközépkori vaskohók Somogyvámos-Gyümölcsény lelőhelyen). In: Gömöri János (szerk.): *Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production.* Sopron – Somogyfajsz, 1999, 199–203.; Márton: i. m.; Gömöri: *Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében.* i. m.

⁶⁶ Györffy György: Kaposvár az Árpád-korban. In: Kanyar József (szerk.): *Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok.* Kaposvár, 1975, 64.

⁶⁷ Uo. 67–68. A ropolyi uradalom több néven feltűnik a forrásokban: Márk, Amak, Újvár, majd Ropolyújvár és Kaposújvár.

⁶⁸ Timár Péter: *A Győr nembeli Szerdahelyi család története, birtokai és okmánytára.* Szeged, 2016, 125–170.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

temetőjének pedig biztosan volt 11. századi előzménye is.⁶⁹ A legkorábbi forrás a kaposzentjakabi bencés apátságra vonatkozóan, 1061-ből ismert, amelyből az is kiderül, hogy az apátság területén korábban élt embereket onnan kitelepítik.

ÉRTÉKELÉS

Kaposvár és környéke avar kori temetőinek közelében alig találunk korabeli településnyomokat, de valószínűleg a temetők közelében lehettek az egykori települések is. A temetőket – a településekhez hasonlóan – a vízfolyások, vagy egykori vízfolyások közelében találjuk. Ez alól talán a kaposvár-cseri temetőrészlet tűnik kivételnek, mert jelenleg nem folyik a közelében patak, azonban korábbi térképek tanúsága szerint több vízfolyás is volt arrafelé. Nehezíti a problémát, hogy a fentebb említett temető az egyetlen, amelyeknek nem tudjuk a pontos helyét. A temetők többsége a Kapos folyótól északra helyezkedik el, tehát azon a részen, ami alkalmasabb volt a megtelepedésre a korábbi évszázadokban. A Kaposvár környéki temetők közül csak a cseri és kecelhegyi kivétel, amik a folyótól délre találhatóak, így itt a kiszélesedő völgyben telepedtek meg az avar korban. Míg a töröcskei és zselickislaki temetők a legdélebbre elhelyezkedők Kaposvár közelében. Az avar temetők közül mindegyik a késő avar korra keltezhető (670–800-as évek eleje), tehát a korábbi kora avar, illetve közép avar korra jelenleg egyetlen lelet sem keltezhető. Ez alapján valószínű, hogy Kaposvár és környéke az avar korszakban viszonylag későn, a 600-as évek vége felé kezdett benépesülni, hiszen csak két temetőt (Fészerlak, Magyaregres) ismerünk, amit már a 7. század végén elkezdenek használni. A fészerlakit hosszú ideig, egészen a 9. század elejéig használják, míg a magyaregresit már a 8. században felhagyják. A temetők többségébe viszont a 8. században temetkeznek, és a temetők többsége – tehát ezáltal az itt élt lakosság is – megéri a 9. századot. Az, hogy a temetőket pontosan meddig is használják a 9. században, az még további kutatásokat igényelne, de jelenleg mindössze egyetlen olyan temetőt ismerünk (Kaposvár-61-es út), amit kizárólag a 9. században használnak. Az avar lelőhelyeket figyelembe véve egyetlen területen figyelhetünk meg nagyobb sűrűsödést. Ez a terület a mai Kaposvár keleti részén, a szentjakabi Várdombtól és a Kapos folyótól északra elterülő rész. Itt négy avar temetőt is találunk, továbbá avar településnyomokat és a jelentős fészerlaki kohótelepet. A temetők mindegyikét használják a 9. században, míg a kohótelepet az előzetes közlésben még 9. századnak írták le, addig a későbbiekben már a 7–8. századoktól a 9. századig datálták használatát. Szintén ehhez a területhez köthető a szentjakabi bencés apátság, amelyet eddig csak mint az Árpád-korban alapított kolostort tartottunk számon. Azonban Molnár István újabb kutatásai során számos olyan lelet került elő, amit a 9. századra is lehet keltezni. Több sírt, illetve magát a legelső templomot, és egy erődítés nyomait is a 8–9. századra lehet keltezni. A feltáró régész véleménye szerint a dombtól északra elterülő késő avar kori népesség vezetője

⁶⁹ Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 3 (1978). 187–234.; Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában II. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 8 (1987). 5–82.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

építkezhetett a Várdombon, amivel mi is egyet tudunk érteni.⁷⁰ Már Györffy Görgy felvetette 1975-ös tanulmányában, hogy Szentjakabon esetleg egy korábbi, 9. századi templom lenne, azonban ezt gyorsan el is vetette.⁷¹ Összességében elmondható, hogy sűrű avar kori jelenléttel számolhatunk Kaposvár és környékén, főleg a várostól északra, illetve keletre, a Kapos völgyében. Kaposvártól délre, illetve nyugatra kevesebb avar kori emlék ismert.

Hogyha az avar kori, 9. századi temetők keltezését esetleg kicsit feljebb húzzuk meg, a 9. század végén, akkor is legalább fél évszázad hiátus keletkezik, mire a 10. század közepén, de inkább második felében megnyitják az újabb temetőket. Bár Bakay Kornél korábban még azt írta, hogy ezt a területet a honfoglaló magyarság már megszállta a 10. század első évtizedeiben,⁷² azonban erre az elmúlt évtizedek alatt sem került elő újabb bizonyíték. Az avar korszakhoz hasonlóan, a magyar honfoglalás első évtizedeiben sem jutottak el a honfoglalók a Kapos völgyébe. Az előkerült leletek alapján inkább a 10. század második felében kezdhetett benépesülni a terület. Ennek kissé ellentmondani látszik a feltárt kohók esete. Somogyfajszon – ha ténylegesen Fajsz fejedelemhez köthető a vasművesség⁷³ – már a 10. század közepén megtelepedhettek a magyarok. Míg a bodrogi és somogyvámosi műhelyeket a 10. század elejére/első felére lehet keltezni, a három feltárt műhely közül egyelőre egyik közelében sem ismerünk 10. századra keltezett sírokat. Kaposvár területén a legkorábbi temetkezés valószínűleg a Kertészet területéről ismert, amit már a 10. század végén elkezdhetek használni. Ennél korábbi temetkezést a hiányos információk és a kutatótlanság hiánya miatt nem ismerünk. A zseliskislaki lovas sír esetében gondolhatnánk arra, hogy már a 10. században földbe helyezték, azonban számos olyan esetről tudunk, amikor még 11. században is temetnek el lovat a halott mellé. Szintén 10. századi temetkezéseket rejthetnek a somogyjádi sírok, azonban ahhoz, hogy biztosat mondjunk, keveset ismerünk a temetőből. A kaposvári 10–11. századi temetkezések közelében később is megmaradtak a települések, amik legtöbbször templomos helyé is váltak. A térképen jelölt templomos helyek közül Kecel és Papsára templomait nem sikerült azonosítani, míg Omak, Zarany, Apáti és Szentjakab templomait nagy valószínűséggel tudjuk azonosítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ADAM: Szentpéteri, József (Hrsg.): Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. *Varia Archaeologica Hungarica*. XIII/1. Budapest, 2002.
2. Bakay Kornél: Kaposvár földjének őstörténete a legrégebb időkől a honfoglalásig. In: Kanyar József (szerk.): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Kaposvár, 1975, 11–62.
3. Bakay Kornél: Feltárul a múlt? Budapest, 1989.

⁷⁰ Molnár István: Újabb kutatás a kaposszentjakabi apátság területén 2. A 2016-ban végzett régészeti feltárás. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 5 (2018).141–142.

⁷¹ Györffy: i. m. 67.

⁷² Bakay: Kaposvár földjének őstörténete. i. m. 54.

⁷³ Fajsz fejedelem 955-ben halt meg.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

4. Bárdos Edith: Jelentés a Kaposvár határában, a kaposmérői Latinka MgTsz. területén végzett leletmentésről. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/980/b.
5. Bárdos Edith: Avar temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 3 (1978). 13–65.
6. Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 3 (1978). 187–234.
7. Bárdos Edith: Kaposvár, 40-es őrház. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 35 (1982). 68.
8. Bárdos Edith: IX. századi temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 7 (1985). 5–46.
9. Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában II. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 8 (1987). 5–82.
10. Bárdos Edith: Somogyjád-Gépállomás. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 43 (1991). 41.
11. Bárdos Edith – Varga Máté: Jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es számú főút 2. lelőhelyén végzett feltárásról. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 3 (2014). 175–184.
12. Draveczky Balázs: Jelentés az 1972. március 10-én végzett helyszínelésről. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/255
13. Draveczky Balázs – Sági Károly – Takáts Gyula: A Somogy Megyei Múzeumok régészeti adattára. *Somogyi Múzeumok* 2. Kaposvár, 1964.
14. Ecsedy István: Ásatási napló Kaposvár-Mátyás u. lelőhelyen 1972. szeptember hónapban végzett szondázó ásatásról. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/260/b
15. Ecsedy István: Beszámoló a Kaposvár-Mátyás u. – Somogy Megyei Tanács Dísznövénytermesztő telepén végzett szondázó ásatás eredményeiről. Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár IV/1/260/a
16. Endrődi Lajos: Magyarországi kirándulások. Sport Kiadó, Budapest, 1981.
17. Erdélyi István: Somogyaszaló, Kossuth u. 65. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 20 (1967). 67.
18. Évinger Sándor: A Toponár és Fészerlak avar kori temetők népességének paleoszomatológiai vizsgálata. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 24–25 (2003). 429–448.
19. Évinger Sándor – Bernert Zsolt: Kaposvár 61-es út, 26-os lelőhely avar kori temető embertani vizsgálata. In: Penksza Károly – Korsós Zoltán – Pap Ildikó (szerk.): III. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói. Budapest, 2003, 295–299.
20. Évinger Sándor – Bernert Zsolt: Anthropological data of Kaposvár Road 61, Site No. 26. cemetery. *Anthropological Data of Hungarian Historical Populations*, 1/2 (2005). 3–36.
21. Gallina Zsolt: Avar kori kohótelep Kaposvár-Fészerlakon (Előzetes jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es számú főút 19. lelőhelyének feltárájáról) *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 15 (2002). 75–86.
22. Garam Éva: Későavar sírok Kapospuláról. *Folia Archaeologica*, 22 (1971). 97–103.
23. Gömöri János: Somogyfajsz, 1. számú ívatótó. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 42 (1991). 63–64.
24. Gömöri János: 10. századi vasolvasztó műhely Somogyfajszon. *Bányászati és Kohászati Lapok, Kohászat*, 129/7–8 (1996). 270–279.
25. Gömöri János: Preliminary Report on the Excavations of 10th Century AD Iron Smelting Workshops at Somogyfajsz and Sopron Potzmann site. in. Gömöri János (szerk.): *Hagyományok és*

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

- újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production. Sopron – Somogyfajsz, 1999, 170–191.
26. Gömöri János: Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 163–218.
 27. Gömöri János: Magyaratád, Kérihatári dűlő (Peressúrú), Vas salak-lelőhely. In: Marton Erzsébet – Kisfaludi Júlia (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 1999. Budapest, 2002, 220–221.
 28. Gömöri János – Magyar Kálmán: Az 1999. évi ásatás Bodrog-Alsóbü vasolvasztó műhelyében, rovasírásos agyagfúvó. Excavation in the iron Smelting Workshop at Bodrog-Alsóbü in 1999. In: Gömöri János (szerk.): Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production. Sopron – Somogyfajsz, 1999, 212–225.
 29. Györfy György: Kaposvár az Árpád-korban. In: Kanyar József (szerk.): Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok. Kaposvár, 1975, 63–73.
 30. Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907.
 31. Harag Mátyás: A csoma-újtelepi és a kaposvár-cseri késő avar kori temetőrészletek. BA szakdolgozat (PTE). Pécs, 2015.
 32. Harag Mátyás: A csoma-újtelepi késő avar kori temetőrészlet. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 4 (2016). 167–180.
 33. Hegyi Borbála – Varga Máté: Somogy megye 10–11. századi temetőinek és sírleleteinek kutatása a kezdetektől napjainkig. *Magyar Régészet Online*, 2015 tél 1–8.
 34. Kiss Gábor: Avar kori préselőminta Zselickislakról. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 24–25 (2003). 295–319.
 35. Költő László: Kaposvár–Kecel-hegy. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 38 (1985). 64–65.
 36. Költő, László: The Early Medieval Furnaces of the Somogyvamos-Gyümölcsény sites (Koraközépkori vaskohók Somogyvamos-Gyümölcsény lelőhelyen). In: Gömöri János (szerk.): Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production. Sopron – Somogyfajsz, 1999, 199–203.
 37. Költő László: Kaposvár, 61-es út elkerülő szakasz, 26. számú lelőhely. In: Marton Erzsébet – Kisfaludi Júlia (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 1999. Budapest, 2002, 214–215.
 38. Költő László: Kaposvár-Kertészet, Ezüsthárs lakópark. In: Honti et al.: Régészeti feltárások Somogy megyében 2007–2011 között. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 1 (2013). 107–136.
 39. Költő László – Bajzik Annamária: Kora Árpád-kori temetőrészlet egy kaposvári lakóparkban. Előzetes jelentés az Ezüsthárs lakópark közműberuházások által érintett területének régészeti feltárásáról. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 18 (2008). 171–224.
 40. Ladócsy Károly: Kaposvár földrajza. Budapest, 1942.
(http://acta.bibl.u-szeged.hu/50161/1/ertekezes_foldrajz_029.pdf)
 41. Lóczy Dénes: A Kapos árterének hidromorfológiai és tájékológiai értékelése. MTA doktori értekezés, Pécs, 2011.
 42. Magyar, Kálmán: A preliminary Report on the Archeological Research of the 10th. Century Iron-Smelting Site in Bodrog-bü. In: Gömöri János (szerk.): Hagyományok és újítások a korai

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: 10.32563/hsz.2019.1.ksz.13

2019. XII. évf. Különszám

- középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production. Sopron – Somogyfajs, 1999, 207–211.
43. Magyar Kálmán: A Bodrog-alsó-búí nemzeti központ régészeti kutatása (1979–1999). *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 115–161.
44. Márton Péter: Jelentés a Somogy megyében feltárt koraközépkori vasolvasztó műhelyek archeomágneses keltezésének eredményeiről. (Short report on archaeomagnetic dating studies of early Medieval ironsmelting workshops in the county of Somogy, Hungary.) *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 227–228.
45. Molnár István: Újabb kutatás a kaposzentjakabi apátság területén 2. A 2016-ban végzett régészeti feltárás. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 5 (2018). 139–158.
46. Németh Csilla Emese – Bernert Zsolt – Gallina Zsolt – Varga Máté – Pap Ildikó – Hajdu Tamás: Kaposvár 61-es út 2. lelőhely Árpád-kori embertani anyagának paleopatológiai vizsgálata. *Anthropológiai Közlemények*, 56 (2015). 61–90.
47. RRM RA Rippl-Rónai Múzeum Régészeti Adattár
48. Skriba Péter: Egy Árpád-kori köznépi temető sírjai. In: Skriba Péter et al: Késő rézkori település, középső bronzkori hamvasztásos sír és Árpád-kori temetőrészlet Mernye határában. in: Kvassay Judit (szerk.): Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól. Budapest, 2010, 249–342.
49. Stampler Imre: Hatalom és vas. Miért kutatjuk a fejedelmi vaskohászati telepeket Somogyban? *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14 (2000). 229–242.
50. Szimonova Eugénia: Kaposvár-Fészerlakpuszta. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 35 (1982). 68–69.
51. Szimonova Eugénia: Kaposvár-Fészerlakpuszta. *Régészeti Füzetek*, Ser. 1. 36 (1983). 62.
52. Szimonova Eugénia: Das spätaurenenzeitliche gräberfeld von Toponár. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 6 (1976). 69–74.
53. Szimonova Eugénia: A toponári avar temető. In: Karancz Gábor (szerk.): Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban. Marcali, 1997, 25–52.
54. Timár Péter: A Győr nembeli Szerdahelyi család története birtokai és okmánytára. Szeged, 2016.
55. Varga Máté: A kaposmérői késő avar kori temető temetkezési szokásai. In: S. Perémi Ágota (szerk.): Hadak Útján. Népvándorlás Kor Fialat Kutatóinak XXIII. konferenciakötete. Veszprém, 2016, 161–177.
56. Vékony Gábor: Székely írás legrégebb emléke Bodrog-Alsóbü vaskohászati műhelyéből (The Oldest Inscription in Sekel Runiform Script). In: Gömöri János (szerk.): Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban. Traditions and innovations in the early medieval iron production. Sopron – Somogyfajs, 1999, 226–229.